

РЕЦЕНЗИЯ

от

**Проф. д.г.н. Мария Стаматова Воденска,
Международно Висше Бизнес Училище,
Специалност Туризъм, научно направление 3.9 Туризъм**

върху научните трудове на **гл. ас. д-р Милена Методиева Караилieва**
за участие в конкурс за заемане академична длъжност
„доцент“ в професионално направление „3.9. „Туризъм“
(Човешкият капитал в туризма),
публикуван в ДВ, бр. № 93/26.11.2019

Рецензията е изготвена в съответствие с изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ) и Правилника за неговото приложение (ППЗРАСРБ) и Наредбата за развитието на академичния състав в Нов Български Университет като член на Научно жури с Решение от 10.02.2020 г. Тя е съставена от изисквания за изследователската, учебната, преподавателската, административната и обществена дейност, препоръки и бележки по дейността и постиженията ѝ.

I. Оценка за съответствие с минималните национални изисквания и изискванията на Нов Български Университет

Кандидатът за доцент покрива минималните изисквания към научната, преподавателската и/или художествено-творческата дейност на кандидатите за заемане на академичните длъжности по професионални направления, съобразени с ППЗРАСРБ (групи показатели А-Е) и съответен брой точки: **А 50/50, В 100/100, Г 510/200, Д 125/50 и Е 105/0**, както и отчита изпълнение на критерии и показатели при дългосрочно атестиране за обявяване на конкурс за по-висока академична длъжност, според действащата наредба на НБУ - учебна работа, организационна и обществена работа (групи показатели Ж-И): **Ж 410/50, З 3325/70 и И 105/50.**¹

II. Изследователска (творческа) дейност и резултати

За участие в конкурса Милена Караилieва е представила **3 монографии** (1 от тях хабилизационен труд), **4 части от монографии, 3 статии, 1 студия, 16 доклада (5 от тях на английски език) и 2 учебника (1 от тях електронен) или общо 31 публикации** с общ обем **1809 страници.**²

Приетите за рецензиране публикации включват: **3 монографии (Б/3, Г/4 1-2), 1 учебник (Е/20 1), 3 части от монографии (Г/10 2-4), (една от които е в съавторство Г/10 4), 1 студия (Г/9 1), 16 доклада (Г/7 1-9) (един от които е в съавторство Г/7 10), 5 от които на английски език (Г/7 12-16).** Общият им обем е **1583 страници.**

В по-голямата си част тези публикации са отпечатани от академични издателства и са популяризирани чрез книгоразпространението и библиотечния книгообмен, като са

¹ Справка-самоценка съгласно Приложение 2 от Наредбата за развитие на академичния състав с минимални изисквания за академична длъжност „доцент“

² Вж. Списък с публикациите и творческите постижения след защита на докторската дисертация 2005-2020

рецензирани от хабилитирани преподаватели. От всички **24** публикации само **5 са на чужд език**.

Не са приети за оценка следните 5 публикации: **1 част от монография** ³ (Г/10 1), **1 учебник** ⁴(Е/20 1) **3 статии** ⁵ по следните причини: монографията е свързана с темата на дисертационния труд е издадена през 2004 г. преди публичната защита, учебникът е мултимедиен по одобрен стандарт на НБУ за нуждите на дистанционно обучение и е разработен по проект, срещу който е получено възнаграждение, трите статии нямат научен характер и не са публикувани в научни списания.

1. Оценка на монографичния труд, включваща оценка на научните и научно-приложните приноси на автора

Монографичният труд „Човешкият капитал в туризма“ е в обем от **431** страници и съдържа **въведение, четири глави, заключение, списък на таблици и фигури, приложения и библиография с 121 източници** на български и чужди езици и интернет сайтове. **Първа глава** представлява обща **теоретична рамка на човешкия капитал в туризма**, в която е направен опит да се разграничат основни понятия по обхват и съвкупност от измерения: „човешки капитал“, „човешки ресурси“ и „човешки потенциал“, като за целта се проследява еволюцията на концепцията за човешкия капитал и в резултат на което се извежда ролята му чрез обвързване на качеството и продуктивността с фирменото конкурентно предимство като се открояват предизвикателствата пред човешкия капитал в туризма, анализирайки съвременните тенденции в мениджмънта на туристическата фирма и управлението на човешкия капитал. **Втора глава** е с насоченост върху **управлението на туристическата фирма**, като ефективността в управлението на всички равнища се обвързва с основните аспекти на лидерството в туризма. Развитието на теорията за човешките отношения налага нов поглед върху заетите в туризма, сред които междуличностни отношения, стил на мениджъра, социален климат, използване потенциала на човешкия капитал и др. с акцент върху ролята на мениджъра в управлението на туристическата фирма и неговата потенциална способност да направлява поведението на подчинените в желаната посока. Разглежда се управлението на процесите на труда в туристическата фирма, като се представят спецификите на управленския и изпълнителски труд в туризма с фокус върху „човешките измерения“ на туристическата услуга. **Трета глава** третира въпросите, касаещи **управлението на човешкия капитал в сферата на туризма** и се съсредоточава върху измерването и формулирането на бъдещи действия и насочване вниманието на фирмения мениджмънт върху стратегии за увеличаване на добавената стойност, която се извлича от хората. Разглеждат се управленските дейности - организационни и административни, като е акцентът върху измерване въздействието на хората

³ М. Рибов и колектив С. Милева, П.Димитров, И.Комитски, М. Караилиева, Г. Колев, Й. Попниколова „Туризм без граници - реинженеринг и управление на риска“, (Глава 3. Реинженеринг в туризма, с. 139-269)“, Изд. „Нова звезда“, С., 2004

⁴ Мултимедиен електронен учебник на НБУ по Схема: BG051PO001-4.3.04 "Развитие на електронни форми на дистанционно обучение в системата на висшето образование", Проект BG051PO001-4.3.04-0037 - C0001 „Подобряване на качеството на дистанционното обучение на Центъра за дистанционно и електронно обучение към Нов български университет”, 2013-2015

⁵ „Здравният туризъм“, Културно-информационен гайд за Югозападна България, бр. 22, м. Април, 2009
„Високият потенциал на антропогенното наследство и предизвикателствата пред културния туризъм“, Списание „Евро Регион – ВГ Бизнес и евроинтеграция“, бр. 26, 2014
„Предизвикателства пред българския туризъм: лято 2015”, Списание „Life @ City“, Културно-информационен гайд, бр. 5 (94), м. Май, 2015

и тяхното управление върху трудовото представяне и се предлагат иновативни стратегии, политики и практики за привличане и задържане на качествени служители и ефективно управление на екипния потенциал. **Четвърта глава** представя множество различни **подходи, тактики и стратегии за развитие на човешкия капитал** и въвеждането на инициативи, насочени към генериране на знания и компетенции, поддържащи фирмената стратегия и конкурентоспособност. В тази глава място намират въпросите за силата на мотивацията, базирана на връзката между трите измерения: минало, настоящо и бъдещо измерение в търсене на начини за ефективно управление на мотивационния потенциал. Обучението се разглежда като значима предпоставка за развитието на човешкия капитал с приоритетна значимост на кариерното развитие и мобилността - индикатори за конкурентно предимство. Анализират се конфликтите на работното място и се систематизират основните причини, също се идентифицират и причините за текучество, като се предлагат стратегии и подходи за тяхното редуциране. Обобщените **изводи** в монографичното изследване на база направения задълбочен анализ на изследваната проблематика индикират необходимост от радикална трансформация на стратегическите визии за управлението на човешкия капитал в туризма.

Оценката на основния хабилизационен труд откроява редица **научни и практико-приложни приноси**, допринасящи за разширяване и задълбочаване на познанията за човешкия капитал в сферата на туризма:

1. Направен е обзор на голям обем научна литература, очертаваща теоретичната рамка за изследваната проблематика въз основа на задълбочен анализ на концепциите за човешки капитал и интерпретация на различните възгледи са **изследвани** особеностите на този капитал в сектора „Туризм“ с отчитане на съвременните тенденции и в този контекст е усъвършенстван и доразвит терминологичен апарат на човешкия капитал в туризма.

2. Анализирани са туристическия сектор и са **изведени** акценти върху нововъзникнали компетентности, като са **разграничени** общи и специфични измерения на човешкия капитал, отразяващи специфичните управленски компетенции в туристическия бизнес, равнището на образование и управлението на туристическата фирма и на тази основа е **предложен** модел ефективно използване на инвестициите в човешкия капитал и ново виждане за развитие на човешкия потенциал в туризма.

3. Изследвани са зависимости, които водят до трансформация на знания, компетентности, опит и потенциал (интелектуален, физически и психически) в насока постоянно саморазвитие и самоусъвършенстване. **Доразвити** са проблемите по отношение на човешкия капитал и са допълнени решенията чрез обвързване на зависимостите човешки ресурси - човешки капитал - социален капитал с концепциите за пожизнено обучение, „учеща организация“ и създаването на условия за конкурентни предимства в туристическите фирми.

4. Обоснована е ролята на стратегическия мениджмънт за осъществяване на концепцията за управление на човешкия капитал чрез дейности, методи и подходи, които в най-голяма степен са свързани със съответните политики и програми за управление на човешкия капитал на стратегическо, тактичко и оперативно ниво и на тази основа е разработена е система от измерители на човешкия капитал - етични измерения, взаимоотношения, процедури и взаимовръзки между отделните елементи. **Предложен** е модел за стратегическо управление на човешкия капитал, модел на ангажираността и фактори за подобряване оценяването на човешкия капитал с цел ограничаване на текучеството намирането и задържането на качествени кадри като глобален проблем в сектор „Туризм“.

2. Оценка на приносите в останалите приложени публикации (творчески изяви)

Съдържателният анализ на публикациите (извън хабилизационния труд), представени от д-р Милена Караилева за настоящия конкурс, намира израз в диференциацията на

представеното в тях научно познание и обособяването на няколко тематични направления. Те най-общо могат да бъдат разграничени в **четири основни групи**:

1. **Ресурсен потенциал на туризма и специализирани видове туризъм** (Г/7 10, 13, Е/20 1 и Г/10 2)

2. **Здравен туризъм (балнеологичен, спа и уелнес)** (Г/4 1, Г/7 1 и Г/9 1)

3. **Психология на туристическото поведение** (Г/4 2 и Г/7 2)

4. **Човешки ресурси в туризма** (Г/7 3,4,5,6,7,8, 12,14,15 и 16, Г/10 3, 4)

Първата група обхваща изследвания в областта на туризма, свързани с управлението и развитие на туризма в България и ресурсния потенциал на туризма като предпоставка за множество специализирани видове туризъм, развитието на туристическите дестинации и създаването на интегриран туристически продукт на мезо равнище. В публикациите от това направление (2 доклада Г/7 10 и 13, 1 учебник Е/20 1 и 1 глава от колективна монография Г/10) са засегнати въпросите за природните и антропогенни туристически ресурси, както и ресурсната осигуреност на туризма в България в регионален аспект. Повечето от публикациите съчетават разглеждането и анализа на туристическото развитие в България на национално и регионално равнище на база концепцията за туристическо райониране с разглеждане на възможностите за използване на различни видове ресурси и развитието на специализирани видове туризъм. Макар и само 3, представените публикации чрез надграждане разглеждат актуални въпроси и отразяват различни подходи и методи за анализ и оценка на ресурсния потенциал в туризма, свързани с реализиране на възможностите за наличните природни и антропогенни ресурси, съсредоточени по райони. Разкриват се проблемите, които съществуват при и формиране на регионални туристически имидж и са дадени препоръки за създаване на съвместни туристически продукти и популяризиране на атракции. Интересът към темата е продиктуван от богатството на природни и антропогенни ресурси и стремеж да се насочи вниманието на съответните институции и заинтересовани лица към богатия и неоползотворен потенциал на природното и културно наследство.

Втората група публикации в това тематично направление (1 самостоятелна монография Г/4 1, 1 доклад Г/7 1 и 1 студия Г/9 1) разкрива резултатите от научните проучвания на кандидата за доцент в областта на здравния туризъм и неговите възможности за развиване на специфични видове туризъм - балнеологичен, спа и уелнес. Разгледани са особеностите и предпоставките за възникване и развитие на тези три вида туризъм в България и съответно предлагания от тях диференциран туристически продукт. Очертани са перспективите за ефективен и качествен здравен туризъм в най-общ смисъл, базирани на задълбочени познания за традициите в развитието му и в използването на природните ресурси, същността и характерните му особености, тенденции, предизвикателства, което определя актуалността на избраната тема за настоящия анализ.

Третата група публикации (1 самостоятелна монография Г/4 2 и 1 доклад Г/7 2) разглежда въпросите, свързани с психологическите особености, промяната в начина на живот и появата на нови ценности в поведението на потребителите на туристически услуги. Задълбочено са разгледани значението и спецификата на туристическото поведение, основните характеристики в поведението на туристическите потребители, както и определящите ги фактори (икономически, политически, културни, социални, личностни, психологически), открити са тенденциите в развитието на туристическото поведение, определящата роля на високото качество на туристическия продукт и истинските преживявания за удовлетворението на туристите. Открито е мястото на межкултурната интеракция за психологическите процеси, които протичат по време и след срещата между индивиди и групи от различна културна среда. Разгледани са културният шок от междубществените контакти, приспособяването към новите култури, както и сблъсъкът между различните култури в туристическите дестинации. Изтъкната е ролята на туристическия потребител като участник в

процеса на вземане на решение за покупка в туризма и моделите на вземане на решение за покупка на нов продукт. Изследвана е връзката между Аз-концепцията и туристическата мотивация, която е от полза за прогнозиране на туристическото поведение и за работещите в туризма, които предоставят информация на потенциалните туристи.

Четвъртата група публикации са свързани с управлението и развитието на човешките ресурси (11 доклада Г/7 3,4,5,6,7,8, 12,14,15 и 2 части от колективни монографии, Г/10 3, 4). В последното тематично направление са разгледани въпросите, свързани с иновативните подходи към управлението на човешките ресурси в условията на дигитализация са тясно свързани с начина, по който се набират хора и как техните умения се усъвършенстват, за да се постигат реални иновации и изискват насочване на ресурси в неопределеното и несигурно бъдеще, както и определяне на хората, умеещи да мислят нестандартно и иновативно, отворени към нови идеи и концепции. Дискутирани са въпроси с дигиталните трансформации във всички сфери и влиянието върху моделите на поведение на много участници в сферата на туризма. Визирани са стратегическите насоки, който трябва да включват елементи на творчество, основано на културата, технологични иновации и иновации в управлението на човешките ресурси.

Посочените тематични направления очертават контурите на развитието на научното познание в професионалното направление 3.9 Туризмъ. Декомпозирането на тези направления разкрива различни нива на дълбочина на познанието за туризма и дава възможност за формиране на теми и публикации с различна информационна натовареност.

Оценката на публикациите откроява редица научни и практико-приложни приноси, допринасящи за разширяване и задълбочаване на познанията в туризма и спецификите в неговото развитие. **В обобщен вид те могат да бъдат представени, както следва:**

1. **Разкрити** са разнообразието и специфичните особености на рекреационно-туристическия ресурсен потенциал на България и са посочени възможностите за развитие на специализирани видове туризмъ и са **предложени** иновативни идеи за разработване на интегрирани туристически продукти на ниво туристически район.

2. **Анализирани** са тенденциите в развитието, търсенето и предлагането на балнеологичен, спа и уелнес услуги, **очертани** са основните проблеми в сектора и са **визирани** възможните перспективи за развитие.

3. **Проучено** е туристическото търсене и предлагане в глобален мащаб, като за целта са **анализирани** промените в в поведението на туристите са **очертани** измеренията на туристическото поведение през XXI век.

4. При **изследване** на човешкия фактор в туризма е отчетено влиянието на дигитализацията в тази сфера в опит за преодоляване на нематериалния характер. Поставен е **акцент** върху компетентността на служителите и мулти-функционалните умения за управление в динамична организационна среда. **Предложени** са стратегии за увеличаване на добавената стойност, която се извлича заетите хора в сферата на туризма. **Обоснована** е значимостта на човешките ресурси в туризма като най-важният стратегически актив.

3. Цитиране от други автори

Съгласно справка (Г/12)⁶ от Библиотеката на НБУ: „Анализ на цитиране СА-17-2019” на публикации с автор Милена Методиева Караилиева става видно, че са установени 14 отделни позовавания на публикации от автора (**12 цитирания от други автори** и 2 самоцитирания).

4. Оценка на резултатите от участие в изследователски и творчески проекти

⁶ Табл. 3. Описание на доказателствен материал към Приложение №2 „Минимални национални изисквания и изисквания на НБУ, на които трябва да отговорят кандидатите за придобиване на научна степен и за заемане на академичната длъжност „доцент“

и приложение на получените резултати в практиката

Кандидатът е участвал в национални научни и изследователски проекти в периода 2013-2015, общо **три** на брой (Е/16 1-3):

1. Като експерт в Проект BG051PO001-3.1.07-0039 „Висшето образование по икономика - фундамент на икономиката на знанието”, Схема: BG051PO001-3.1.07 „Актуализиране на учебните програми във висшето образование в съответствие с изискванията на пазара на труда“, НБУ

2. Като автор на мултимедиен електронен учебник на НБУ по одобрен Стандарт и приложения към него по в Проект BG051PO001-4.3.04-0037 - C0001 „Подобряване на качеството на дистанционното обучение на Центъра за дистанционно и електронно обучение към НБУ“, Схема: BG051PO001-4.3.04 „Развитие на електронни форми на дистанционно обучение в системата на висшето образование”.

3. Като функционален експерт и академичен наставник по Проект BG 051PO001-3.3.07-0002 „Студентски практики“, МОН, НБУ

III. Учебна и преподавателска дейност

Кандидатът за доцент изнася лекционни курсове пред студенти от професионално направление 3.9 Туризм в ОКС „Бакалавър и ОКС „Магистър” на НБУ. Основните ѝ лекционни курсове са по следните учебни дисциплини: управление и развитие на човешкия потенциал в туризма, управление на човешките ресурси, управление на туризма, туристически ресурси, психология на туристическо поведение, балнеологичен и спа туризъм, реинженеринг на бизнес процесите в туризма, международен стратегически маркетинг в туризма, общо 6 бакалавърски и 2 магистърски курса в редовно обучение и същите в дистанционно обучение. (Е/30). Повечето от тях са обезпечени с авторски учебни материали (Е/36 1-5).

1. Аудиторна и извънаудиторна заетост, работа в електронния обучителен модул “MOODLE - НБУ”, осигуряване на студентски практики и стажове, работа със студенти и докторанти

Видно от доклада за самооценка, аудиторната заетост на кандидата е доста по-голяма от норматива съгласно Наредбата за заетост (**по категория аудиторни 240 часа, извънаудиторни 60 часа**): 2013/2014 240/420 часа, 2014/2015 132/545 часа, 2015/2016 258/545 часа, 2016/2017 340/ 510 часа, 2017/2018 325,5/746 часа, 2018/2019 669/440 часа и планираната заетост на кандидата за 2019/2020 е 556/480 часа (3/38).

Милена Караилieва е била научен ръководител и рецензент на голям брой студенти от 2009 г след започване на работа в НБУ до 2019 г. ⁷ както следва: **научно ръководство** на 36 студенти, 92 броя **рецензии** на Бакалавърски и Магистърски тези, и **14 пъти** е била член на комисии за защити на тези или Държавен изпит (3/38 1-2). Тя ежегодно е разработвала вътрешни проекти към НБУ за организиране и провеждане на извънаудиторна учебна практика за студентите от специалност „Туризм“ (3/39 1-5) .

2. Работа с Еразъм-студенти

⁷ Доклад-самооценка (справка за дългосрочно атестиране - работа със студенти и участие в комисии)

В представените от кандидата документи за участие в конкурса не е описана работа със студенти по Програма „Еразъм“.

3. Оценки от анкетите на студентите

От справката ⁸ е видно, че оценката на кандидата от студентите е висока: средна оценка за последните пет години е Отличен 4,65 от максимална 5,00 (3/35 1).

IV. Административна и обществена дейност

1. Участие в колективни органи на управление на НБУ

Д-р Милена Караилieва е била Програмен директор/консултант от 2009 до 2018 г., участвала е в Програмен съвет и заседанията на Департаментен съвет като преподавател (И/44 1-4) и член на Комисия по акредитация. Тя е участвала в различни екипи за трансформиране на бакалавърската и магистърската програма по туризъм (Ж/30 1-4).

2. Обществена активност

Обществената активност на кандидата се изразява в членството му в Българска камара за образование, наука и култура (БКОНК) и изпълнява функцията на Директор Програма „Управление на човешките ресурси“ от 2011 г. (Ж/23).

3. Привличане на студенти в програмата

В периода 2009-2018 г. Милена Караилieва е изпълнявала функциите на Програмен Консултант и е участвала в кандидат-студентски кампании за привличане на студенти в НБУ.

V. Лични впечатления от кандидата

Не познавам лично гл. ас. д-р Милена Караилieва, но от автобиографичната справка се вижда се занимава сериозно с преподавателска дейност от 2005 г. след получаване на диплом ОКС „Доктор“ до постъпването си на работа в Нов Български Университет като хоноруван преподавател е изнасяла лекции в Софийски Университет “Св. Климент Охридски” (Стопански факултут) и Лесотехнически Университет на студенти от ОКС „Бакалавър” и ОКС „Магистър” в направление 3.9 „Туризъм“. Тя има 9 участия в Научно-практически конференции, от които 4 международни, 6 Национални симпозиуми и 1 Кръгла маса.

VI. Мнения, препоръки и бележки по дейността и постиженията на кандидата

Препоръчвам на д-р Милена Караилieва в бъдеще да положи усилия за намаляване на учебната си натовареност, както като брой дисциплини, така и като общ хорариум на натоварване, което ще ѝ позволи да концентрира усилията си в написване на повече учебници и учебни ръководства по преподаваните от нея дисциплини. Броят на статиите е също много малък. Също така считам, че в бъдещата си научно-изследователска дейност кандидатът следва да разшири както териториалния обхват, така и тематичния кръг на своите научни изследвания.

⁸ Справка от Център за кариерно развитие и обучителни ресурси в НБУ

Друга препоръка е свързана с по-широко популяризиране на научната продукция на кандидата в чужбина.

Заклучение

От направената проверка на представените материали за конкурса, нарушения в процедурата не са констатирани. Спазени са стриктно всички изисквания, регламентирани с чл. 24 (1), 27(4) т. 1 и т. 2 от ЗРАСРБ и на чл. 53 (1) (2) и чл. 57 а (2) т. 1 и т. 2 от ППЗРАСРБ. От детайлната проверка на документите на кандидата по конкурса и оценката на представените от него публикации, могат да бъдат направени следните изводи:

1. В конкурса Милена Методиева Караилieва е единствен кандидат.
2. Притежава образователната и научна степен „доктор“.
3. Заема академичната длъжност „главен асистент“ в Нов Български Университет, обявил конкурса
4. Осигурена ѝ е необходимата аудиторна заетост.
5. Кандидатът има публикуван учебник.
6. Изнася лекции по 8 дисциплини в ОКС „Бакалавър“ и в ОКС „Магистър“.
7. Била е научен ръководител на 36 дипломанти.
8. Представена е и е приета за оценка достатъчна по обем, несвързана с докторската дисертация научна продукция, включваща 24 труда, в т.ч. 3 самостоятелни монографии, 3 части от колективни монографии, 1 учебник, 1 студия, 16 доклади, от които 5 на чужд език.
9. Документирани са 12 цитирания на кандидата от други автори.

В своята съвкупност, рецензираните публикации на **гл. ас. д-р Милена Методиева Караилieва** съдържат безспорни научни и практико-приложни приноси, с които се доразвива теоретичното познание и се усъвършенства методическия инструментариум за решаване на значими проблеми на туризма. Общата ми оценка по критериите и показателите по изследователската, учебната, преподавателската, административната и обществена дейност показват, че гл. ас. др Милена Методиева Караилieва отговаря на изискванията на чл. 24 и чл. 27 от ЗРАСРБ и чл.53 и чл.57 а от ППЗРАСРБ за заемане на академичната длъжност „доцент“ по професионално направление 3.9 „Туризм“ (Човешкият капитал в туризма) и ми дава основание да изразя положително отношение по нейната кандидатура.

Рецензент:

/Проф. д.г.н. Мария Воденска/

23.03.2020